

ՄԻՋՆԱԳԱՐՅԱՆ ԲՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԴՈՆԱՐԱ ԿԱՐԱՊԵՏՅԱՆ

ՀՈՎԱՍԱՓ ՍԵՔԱՍՏԱՑԻՆ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ» ԶՐՈՒՅՅԻ ԿԱՑԱՆԵՐԻ ՀԵՂԻՆԱԿ

Բանալի բառեր՝ բժշկարան, մարդակազմություն, միջնադարյան տաղերգություն, կաֆա, զրույց, մանրանկարչություն, ժամանակագիր, գրիչ-ընդօրինակող:

Ուշ միջնադարում, երբ բուն Հայաստանում քաղաքական ծայրահեղ անբարենպաստ իրավիճակի հետևանքով հնարավորություններ չկային գիտություն և մշակույթի զարգացման համար, հայ գիտական միտքն իր զարգացումն ապրեց բուն Հայաստանից դուրս՝ հայկական գաղթօջախներում, մասնավորապես պատմական Փոքր Հայքի մայրաքաղաք Սեբաստիայում: ԺԶ-ԺԷ դարերում այստեղ վերածնունդ ապրեց հայ բժշկական մշակույթն իր ամենատարբեր ընդգրկումներով. այստեղ երևակվել են բժշկության թե՛ տեսական և թե՛ կիրառական արտահայտությունները:

Ի մասնավորի, տեսական բժշկության բնագավառի մի ինքնատիպ ստեղծագործություն է սեբաստահայ բժշկական մշակույթի՝ ժամանակագրական առումով առաջին ներկայացուցիչ Հովասափ Սեբաստացու «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» բնագիտական երկը:

Հովասափ Սեբաստացու՝ միջնադարյան հայ մշակույթի ԺԶ դարի առաջին կեսի բազմաշնորհ այս մատենագրի գրչական, նկարչական, պատմագրական, բանաստեղծական ժառանգությունը ԺԹ դարի 60-ական թվականներից գտնվել է հայ բանասիրության քննության շրջանակներում:

Կենսագրական սուղ տեղեկություններ են հայտնի Հովասափի մասին. դրանց միակ աղբյուրը նրա իսկ ստեղծագործություններն են: Հիմք ընդունելով Հովասափ Սեբաստացու բանաստեղծություններում առկա մի քանի տվյալ՝ Գարեգին Հովսեփյանը ենթադրում է, որ նա ծնվել է 1508-1513 թվականների միջև¹: Այստեղ որոշ տեղեկություններ կան Հովասափի հոր՝ Թադեոս քահանայի, եղբոր, մոր և կնոջ մասին: Ըստ այդ տեղեկությունների՝ Հովասափի ուսումնառության գործում մեծ դեր է ունեցել հայրը՝ Թադեոս քահանան, ով, վարպետ գրիչ լինելուց բացի, ակնհայտ բանաստեղծական ու նկարչական ունա-

¹ Գ. Յովսեփեան, «Յովասափ Սեբաստացի», Արարատ, 1918, էջ 227-229:

կուլթյուններով օժտված մարդ էր: Նրանից էլ Հովասափը ստացել է նկարչական ու բանաստեղծական իր առաջին նկրտումները²:

Սկսած 1865 թ. Հովասափի Սեբաստացու բազմաբնույթ մատենագրական ժառանգությունն անդրադարձել են անվանի հայագետներ Ղ. Փիրղալեմյանը³, Գ. Հովսեփյանը⁴, Ն. Մառը⁵, Հ. Մանանդյանն ու Հ. Աճառյանը⁶, Ա. Չոպանյանը⁷, Ֆրեդերիկ Մուրատը⁸, Մակլերը⁹ և այլք, որոնք, ըստ արժանվույն գնահատելով Հովասափի նկարչական և բանաստեղծական բեղմնավոր գործունեությունը, գիտական շրջանառության մեջ են դրել այդ հեղինակի ստեղծագործությունները:

Հովասափի բանաստեղծական ժառանգությունն ուսումնասիրության հարուստ նյութ է հանդիսացել նաև նոր ժամանակի ուսումնասիրողների համար: Մասնավորապես պետք է նշել բանասիրական հանգամանալից քննության

² Հովասափն իր ընդօրինակած «Յայսմաուրֆ»-ներից մեկի հիշատակարանում գովեստի շուրջ խոսք է գրում հոր մասին.

«... Այլ փարտուղիդ էր և գոված,

Ի յարուեստ է ի ծաղկողաց,

Յօրինիչ ոսկոյ և լաճվարդաց,

Եւ էր պատճառ բազում բարեաց» (ՄՄ 6273, ք. 237բ):

«Ի յարուեստ է ի ծաղկողաց, յօրինիչ ոսկոյ և լաճվարդաց...»՝ արվեստով «գրագիր» կամ «փարտուղիդ», այսինքն ձեռագրերի գրիչ:

³ Ղ. Փիրղալեմյանի 1865 թ. հայտնած տեղեկությունը հայր և որդի Սեբաստացիների ընդօրինակած մի շատ արժեքավոր «Յայսմաուրֆ»-ի վերաբերյալ Հովասափ Սեբաստացու՝ գրիչ լինելու մասին առաջին վկայությունն է. «Արդ գրեցաւ սա ի թուականիս Հայոց ՋՂԲ (1543), ի ֆաղափին Սեբաստիոյ, առ ոսո Սրբոյ Աստուածածնին և սուրբ Լուսաուրչին, ձեռամբ Քաղեոս ֆահանայի և մեղսաներկ անձին Յովասափ սարկաւագի... դարձեալ աղաչեմ... յիշեցիք ի Քրիստոս զստացող գրոցս ընդ նմին զանարժան... գրիչս Յովասափ սարկաւագ և զժնողս իմ զՔաղեոս ֆահանայն (այս և հետագա ընդգծումները մերն են – Գ.Կ.) և զգծագրիչ ի սկզբանէ գրոյս մինչև ի Կիրոյին և հրամանքն Աստուծոյ ժամանեալ և ոչ եհաս յաւարտումն գրոյս և փոխեցաւ առ Քրիստոս» (ՄՄ 6273, էջ 237բ-238ա): Այս եզակի ձեռագիր հուշարձանը, որը պահվում էր Ամասիայի ս. Հակոբ վանքում, ոչնչացվել է 1915 թ. եղեռնի ժամանակ: Բարեբախտաբար, Հովասափի ինքնագիր այս «Յայսմաուրֆ»-ի ոչ ընդարձակ նկարագրությունը կա Փիրղալեմյանի հավաքած և մշակած մի «ժողովածու»-ի մեջ (ՄՄ 6273):

⁴ Գ. Յովսեփեան, «Յովասափ Սեբաստացի», *Արարատ* 1918, էջ 226-280 (ընդարձակ ուսումնասիրություն, որին կցված է 18 բանաստեղծություն):

⁵ Н. Марр, «Из летней поездки в Армению», Отдельный оттиск из *Записок восточного отделения императорского русского археологического общества*, СПб, 1891, с. 11-12.

⁶ Յ. Մանանդեան, Հ. Աճառեան, *Հայոց նոր վկաներ*, Վաղարշապատ, 1903, էջ 373:

⁷ Ա. Չոպանեան, *Հայ էջեր*, Փարիզ, 1912, էջ 32-35, նաև А. Tchobanian, *La Roseaie d'Arménie*, t. II, Paris, 1923, p. 135-149; t. III, 1929, p. 137-146:

⁸ Ֆրեդերիկ Մ., «Նշանագիրք իմաստնոց», *ՀԱ*, Վիեննա, 1903, էջ 5-9, 144-146, 333-335:

⁹ F. Macler, *Notices de manuscrits arméniens*, Paris, 1913, p. 109-118.

արդյունքը՝ Վ. Գևորգյանի «Հովասափ Սեբաստացի, Բանաստեղծութիւններ» մենագրութիւնը¹⁰ և Հ. Սիմոնյանի «Հայ միջնադարյան կաֆաներ» գիրքը¹¹: Ուսումնասիրողների համոզմամբ Հովասափ Սեբաստացին, շարունակելով հայ միջնադարյան քնարերգութեան ավանդույթները, զարգացրել ու մի նոր աստիճանի է բարձրացրել այն: Ավելին՝ նրա բանաստեղծութիւնները գնահատվում են որպէս միջնադարյան հայ տաղերգութեան բարձրարվեստ գործեր, ուր շոշափվում են իր ժամանակի անհատի խոհերն ու մտորումները՝ հաճախ հասնելով փիլիսոփայական ընդհանրացումների¹²: Ուշագրավն այն է, որ Հովասափը՝ որպէս բանաստեղծ, այնքան հմուտ էր, որ իր տոմարագիտական բնույթի հինգ քերթվածները գրել է չափածո: Դրանցում արտահայտվել են նրա տոմարագիտական-աստղաբաշխական լուրջ գիտելիքները, ինչպէս նաև հայկական և այլ ժողովուրդների տոմարական գրականութեան քաջատեղյակութիւնը¹³: Գ. Հովսեփյանը դրանք բարձր է գնահատել. «...մի ուրիշ ժամանակակցի այդպիսի գործեր այնքան նշանաւոր է համարուել, որ տարեգրութեան նիւթ է դարձել»¹⁴:

Հովասափ Սեբաստացի ստեղծագործողին բնութագրելու համար հարկ է թող որ հպանցիկ, խոսել նաև նրա գործունեութեան այլ բնագավառների մասին: Այսպէս՝ Հովասափը հայտնի է նաև որպէս ժամանակագիր՝ Սեբաստիայի ժՁ դարի պատմութեանն ակնատես՝ պատմաժամանակագրական գործի հեղինակ¹⁵: Բացի այդ՝ Հովասափը հայտնի է նաև որպէս թարգմանիչ¹⁶ և ընդօրի-

¹⁰ Հովասափ Սեբաստացի, *Բանաստեղծութիւններ*, աշխ. Վ. Գևորգյանի, Երևան, 1964:

¹¹ Հ. Սիմոնյան, *Հայ միջնադարյան կաֆաներ*, Երևան, 1975:

¹² Հովասափ Սեբաստացու բանաստեղծություններից մի քանիսը՝ որպէս միջնադարյան հայ աշխարհիկ պոեզիայի լավագույն նմուշներ, տեղ են գտել 1940 թ. Մոսկվայում հրատարակված «Մաղկափայլ» մեջ (*Антология армянской поэзии*, Москва, 1940, с. 290-292):

¹³ Գրանի էն՝ 1. «Վասն երկոտասան կենդանակերպիցն եւ աշխարհաց նոցին ոտանաւոր» (նկարագրում է կենդանաշրջանի տասներկու համաստեղությունները), 2. «Վասն է մոլական աստեղացն եւ բլնութեանն» (գրում է յոթ մոլորակների անվանումները չորս լեզուներով՝ հայերեն, թուրքերեն, լատիներեն, հունարեն), 3. «Ոտանաւոր վասն տումարական արհեստին, եթէ ուստի ըսկասա տումարն եւ քննումն լրմանց, ի նոյն Յովասափ Սեբաստացոյ» (տումարի համառոտ պատմություն), 4. «Վասն տումարին ոտանաւոր Հոմայեցոց, արհեստ եւ մակացոսին» (տալիս է եկեղեցական տարբեր տոների որոշման կանոնները), 5. «Ոտանաւոր անփոփոխ եղանականացն» (գրում է զարմանային և աշմանային գիշերահավասարի, ինչպէս նաև ամառային և ձմեռային արևադարձների օրերի մասին) (ՄՄ 1661, թթ. 5ա-6ա, 6ա-9ա, 81բ-83բ, 83բ-87ա, 87ա-89ա):

¹⁴ Գ. Յովսեփեան, «Յովասափ Սեբաստացի», էջ 229-230:

¹⁵ Հովասափ Սեբաստացին իր ընդօրինակած՝ Սեբաստիային վերաբերող ավանդական ժամանակագրությանը կցել է նաև իր օրերի ժամանակագրությունը (տե՛ս Վ. Հակոբյան, *Մանր ժամանակագրութիւններ*, Երևան, հ. 1, 1951, էջ 165-173, հ. 2, 1956, էջ 116): Իբրև ժամանակագիր, գուցե և դեպքին ակնատես, Հովասափն անտարբեր չէր կարող մնալ այնպիսի մի զարհուրելի եղեռնագործության հանդեպ, որպիսին Կոկնայի նահատակու-

նակող: Հովասափի ընդօրինակած ձեռագրերի թվում առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում հայ թարգմանական գեղարվեստական արձակի դասական թարգմանության՝ Կեղծ Կալիսթենեսի «Աղեքսանդր Մակեդոնացու պատմության» 1535 թ. ձեռագիրը՝ իր իսկ շքեղ նկարազարդումներով¹⁷:

Արվեստաբանների ակնդետ ուշադրությունն է արժանացել նաև Հովասափ Սեբաստացու նկարչական արվեստը: Միջնադարյան հայ մանրանկարչության և գրչության արվեստի լավագույն գիտակ Գ. Հովսեփյանի բնորոշմամբ՝ Հովասափ Սեբաստացին իբրև նկարիչ հետաքրքրական է իր պարզությամբ, ինքնուրույնությամբ և ընտրած նյութերով, հատկապես այն նկարները, որոնք կապված են վկայաբանությունների հետ, ինչպես Հովսիմոսի, Երինե կույսի,

թյունն էր և գրում է «Ոտանաւոր նոր վկային Քրիստոսի Կոկնային, որ նահատակեցաւ ի Սեբաստիայ» չափածո վկայաբանությունը (տե՛ս **Յ. Մանանդեան** **Հ. Աճառեան**, *Հայոց նոր վկաները*, էջ 373-375): Այս վկայաբանությունը մտաւ է գործել նաև Գրիգոր դպիր Վարագեցու ժամանակագրության մեջ. «թվին ԶԶԵ (1536) զԽօճայ, Կոզչայն նահատակեցին ի Սևաստ» (*Դիվան Հայոց պատմության*, Գիրք Ժ, Թիֆլիս, 1912, էջ 62):

¹⁶ Արդյո՞ք Հովասափը գիտե՞ր օտար լեզուներ: Այս առումով ուշագրավ է նրա ինֆնագիր ձեռագրում տեղ գտած մի անանուն գրույց, ուր պատմվում է Մարիամ Մագդաղենացու ֆարոզությունը Ֆրանսիայում: Զրույցի վերջում կարդում ենք Հովասափի մակագրությունը. «Յովսի ԻԸ (28) գրեցի» և շարունակությունը. «... գոր և Քրիստոս մեծապես պատւեաց զօր հանկատեան նորա պարակցութեամբ դասիմ հրեշտակամ, որ[ոց] աղապիմն ողորմի ըստացողի գրոցս մեղապարտ Յովասափ գրչի, և կարդացողաց և լսողաց, և քարվանդեցաւ պատմութիւնս ի լատին գրոց» (Bl Ms or. 805, 304v, **J. Assfalg & J. Molitor**, *Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland, Armenische Handschriften*, Wiesbaden, 1962, S. 100):

¹⁷ Բեռլինի Պետական գրադարան, Ms or. 805, ժողովածու, 1535 թ., Սեբաստիա: Գրիչ, ծաղկող և ստացող՝ Յովասափ սարկապ Սեբաստացի: Խորագիր. «[Պ]ատմութիւն Մեծի Աշխարահակալի Աղեկսանդրի Մակեդոնացու: Կեանք վարուց ֆաշութեան մինչ ի վաղնան նշանօք» (թթ. 3բ-103բ): Որին հետևում է Հովասափ Սեբաստացու չափածո հիշատակարանը.

«Եւ գգրող այսմ գրի
Ես Յովասափ մեղամ ի լի.
Որ ես ի յիմ ժամանակի
Զգործեցի մաս մի բարի:

Զ (900) թուականիս,
ԶԳ (83) աւելորդի
գրեալ եղև բանն գործի
թագաւորին Աղեկսանդրի:
Սեբաստիայ այս ֆաղափի
առ ոտն սուրբ Լուսաւորչի:

Փառք տանք արհնենք գնայր և գորդի
Թէ ինչ բանք ստեղծեալ է յաշխարհի» (թ. 103բ):

Զեռագիրը պարունակում է նաև Հովասափի տաղերի ժողովածուն (**J. Assfalg & J. Molitor**, op. cit., S. 93-100):

Ներսէս Մեծի, որոնց նվիրված կաֆաներ է գրել և զարդարել բովանդակութեան համաձայն երևակայական նկարներով: Պատմական այս նկարչութիւնը նրանով է արժանի ուշադրութեան, որ դա սկիզբն է հայ միջնադարյան աշխարհիկ մանրանկարչութեան¹⁸: Նույն ձեռագրում Մուշեղ Մամիկոնյանի քաջագործութեանն ու մահվանը նվիրված իր պատմական քերթվածը Հովասափը նկարազարդել է ինքնատիպ պատկերներով, որտեղ երևում են գրական նյութին համահունչ արտահայտչական ձևեր գտնելու հմտութիւնն ու նկարչի վառ երևակայութիւնը¹⁹ (տե՛ս ներդիր, նկ. 1, 2, 3, 4):

Այսուհանդերձ, Հովասափ Սեբաստացու բազմաժանր մատենագրական ժառանգութիւնն ուսումնասիրողների քննութեան շրջանակներից դուրս էր մնացել նրա հեղինակած «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» բնագիտական երկը, երբ ակադ. Լ. Խաչիկյանը 1971 թ. գիտական շրջանառութեան մեջ դրեց վերոնշյալ ստեղծագործութիւնը՝ այն բնութագրելով որպէս միջնադարյան հայ բժշկագիտութեան մի արժեքավոր ստեղծագործութիւն²⁰: Մեծանուն գիտնականին հաջողվել էր հայտնաբերել Հովասափի բժշկարանի երկու ձեռագիր ընդօրինակութիւն, ուր նշված է հեղինակի անունը²¹ և լեզվական խմբագրման ենթարկված մի փոփոխակ, որ ժէ դարի սեբաստահայ բժիշկ Բունիաթ Սեբաստացին ազուցել է Ամիրդովլաթ Ամասիացու «Օգուտ բժշկութեան» երկի իր խմբագրութեան մեջ, որպէս տեսական-կազմախոսական մի հավելյալ

¹⁸ Գ. Յովսէփեան, «Յովասափ Սեբաստացի», էջ 259-260:

¹⁹ Բով. 805, րթ. 11ա, 157ա, 210ա, 220բ, 225բ, 230ա, 232ա, 243ա:

²⁰ Լ. Խաչիկյան, «Հայ բնագիտական միտքը 14-18-րդ դարերում», ՊԲՀ, 1971, № 2, էջ 32: Ի դեպ, միջնադարյան հայ բժշկագիտությունն ուսումնասիրողները բարձր են գնահատել այս երկը՝ այն դիտելով որպէս անհեղինակ բժշկարան (Մ. Օգանեսյան, *История медицины в Армении*, ч. 3-ая, Е., 1964, с. 21-26, Ա. Կոնյան, *Բժշկագիտութիւնը Հայաստանում XI-XIV դարերում*, Երևան, 1968, էջ 74-76, 84-87, 126-127, Ա. Տեր-Պողոսյան, *Բիոլոգիական մտքի զարգացումը Հայաստանում*, Երևան, 1960, էջ 401-414:

²¹ Դրանցից մեկը ՄՄ 7049 ձեռագիրն է (*Յուցակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, հ. Բ, կազմեցին Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթարյան, Երևան, 1970, էջ 450), հիշատակարան. «Բայց մե՛ք անպիտան ծառայս ձեր մեղայաբար Յովասափ անուն սարկաւազ Սեբաստացի կամեցայ զ[ը]նտիրն հաւաքել և բացայայտել փոքր ի շատէ ի գրոց իմաստայսիրականաց և բժշկական զամէնայն ցեղ ցաւոց ըստացումն, զեփելն, զտորեղն, զամէնայն դեղոց և ինամ ածել ցաւածին: Եւ նայ, որ ըստեղծաւոյն է տայ զառողջութիւն և նմայ փառք և պատիւ յաւէտ և յափտէանս անըսպարտ յափտէնից ամէն» (րթ. 88ա-88բ): Իսկ մյուսը Զմմառի վանքի Մատենադարանի Անտոնյան հավաքածուի հ^տ 212 ձեռագիրն է (*Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Զմմառի վանքի Մատենադարանին*, հ. Բ., «Անտոնեան հավաքածոյ», կազմեցին Ն. Ալիսեան, Հ. Ոսկեան, Վիեննա, 1971, էջ 209): Արդ՝ հեղինակային հիշատակարանը. «Բայց մե՛ք անպիտան ծառայս ձեր մեղայաբար Յովասափ անուն սարկաւազ Սեբաստացի կամեցայ զընտիրն հաւաքել և բացայայտել փոքր ի շատէ ի գրոց յիմաստայսիրական և բժշկական զամէնայն ցեղ ցաւոց ըստածումն զեփելն զտորեղն զամէնայն դեղոց և ինամ ածել ցաւածին»:

բաժին՝ «Եւ մարդակազմութիւն մի այլ գրոցն» վերտառութեամբ²²: Երջանկահիշատակ Լ. Խաչիկյանի հանձնարարութեամբ և ղեկավարութեամբ մենք իրականացրինք «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» բնագրի հրատարակութիւնը բժշկագիտական-բնագրագիտական վերլուծութեամբ²³: Պարզվեց, որ բժշկարանը փոքրածավալ, բայց ինքնատիպ ստեղծագործութիւն է, որի հիմքում ընկած են Ամիրգովլաթ Ամասիացու «Օգուտ բժշկութեան» երկասիրութեան առաջին՝ «Ուսումն բժշկութեան» տեսական բաժինը, նույն հեղինակի «Անգիտաց անպէտ» դեղաբառարանի առաջաբանը, միջնադարյան տարբեր բնույթի ձեռագիր ժողովածուներում հանդիպող «Ի շորից գոյացեալ ասի մարդ, զի շորք պատճառք են եղելութեան» բնաբանով անհեղինակ գործը և ԺԳ դարի հանրագետ-փիլիսոփա Գրիգոր Տաթևացու «Գիրք հարցմանց» աշխատութեան հինգերորդ՝ «Յաղագս լինելութեան մարդոյն» վերնագրով տիեզերագիտական-բնագիտական հարցերին առնչվող բաժինը: Բժշկարանի այդօրինակ քաղվածական բնույթն, անշուշտ, չի նսեմացնում այդ գործի գիտական նշանակութիւնը, քանի որ հեղինակն իր ձեռքի տակ եղած աղբյուրները ստեղծագործաբար օգտագործելով, համակարգված ձևով շարադրել է որոշակի բժշկական հարցադրումների մասին արդեն իր թող որ ազդեցութիւն կրած, տեսակետները՝ դրանով իսկ հարստացնելով հայ միջնադարյան բժշկական մատենագրութիւնը: Եվ հենց Հովասափի այս բժշկական ստեղծագործութիւնը առիթ տվեց մեզ հետամուտ լինել հայկական ծագման միջնադարյան անհեղինակ «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» զրույցի մեջ տեղ գտած կազմախոսական բնույթի կաֆաների հեղինակի հարցին:

Ինչպես վերը նշեցինք, Հովասափն ի սկզբանե հայ միջնադարյան դպրութեանը հայտնի էր որպէս կաֆաների հեղինակ: Կաֆան հայ միջնադարյան քնարերգութեան յուրատիպ և տարածված բանաստեղծական ժանր է, որն ուսումնասիրողների համոզմամբ նպաստել է միջնադարյան հայ գրականութեան աշխարհականացմանը²⁴: Ներթափանցելով մի շարք թարգմանական և բուն հայկական զրույցների մեջ (Աղեքսանդր Մակեդոնացու, Պղնձե քաղաքի, Փահլուլ թագավորի, Մանկան և աղջկա, Հայոց թագավորի պատմութեան) կաֆաները նպաստել են այդ զրույցների հայկականացմանն ու ժողովրդականացմանը²⁵: Մեծ է կաֆաների ազդեցութիւնը Հովասափ Սեբաստացու քերթվածների վրա թեմատիկ-գաղափարական առումով: Գ. Հովսեփյանի համոզմամբ, Հովասափի խրատական և հոգևոր բնույթի կաֆաների մեջ իր բովանդակու-

²² Լ. Խաչիկյան, տե՛ս նույն տեղում:

²³ Տե՛ս Գ. Կարապետյան, «Հովասափ Սեբաստացու «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի» բնագիտական երկը», ԲՄ, 15, 1986, էջ 288-316:

²⁴ Տե՛ս Հ. Սիմոնյան, Հայ միջնադարյան կաֆաներ, էջ 29:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

թշամբ ամենից տպավորիչը «Աշխարհիս սահմանն է հանց» նշանավոր քերթվածն է, որն ըստ էութեան, ծավալուն մի կաֆայաշարք է, որտեղ արծարծվում է աշխարհի ունայնութեան և «հոգևոր բարքերի» հավիտենականութեան գաղափարը: Ըստ Գ. Հովսեփյանի՝ «... հենց միայն այս աշխատութեան համար Յովասափը իւր տեղը պիտի ունենայ մեր միջնադարյան տաղասացների շարքում»²⁶:

Հմտորեն տիրապետելով կաֆաների արվեստի յուրահատկություններին՝ Հովասափն իր ընդօրինակած պատմություններն ու գրույցները հարստացրել է իր հորինած մեծարժեք կաֆայաշարքերով, որոնք հիմնականում ներհյուսված են արձակ ստեղծագործության առանձին դրվագներին, վերաշարադրում, վերապատմում են նախընթաց հատվածի բովանդակությունը, և, բխելով բնագրի տվյալ հատվածի իմաստից, դարձյալ կապվում նրա հետ: Այս առումով առավել ուշագրավ է բարձրարվեստ կաֆաների այն շարքը, որ Հովասափը ներմուծել է 1535 թ. Սեբաստիայում իր ընդօրինակած և շքեղ նկարազարդած «Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ»²⁷ օրինակի մեջ: Հովասափին հաջողվել է աշխարհիկ բովանդակությամբ ստեղծագործությունների հետևու-

²⁶ Գ. Յովսեփեան, «Յովասափ Սեբաստացի», էջ 240:

²⁷ Հունաստանում, Ք. ծ. ա. 2-րդ – Ք. ծ. 3-րդ դարերում հրապարակ է հանվել գրական-ժողովրդական ծագում ունեցող մի երկ՝ «Աղեքսանդր Մակեդոնացու պատմությունը», որը կարճ ժամանակ անց թափանցել է Արևմուտքի և Արևելքի շատ ժողովուրդների գրականության մեջ: Հեղինակն անհայտ է, վերագրել են հենց «Պատմության» մեջ հիշատակվող՝ արշավանմանում Աղեքսանդրին ուղեկցող, նրա պաշտոնական տարեգիր Կալիսթենեսին (Ք. ծ. ա. 370-327 թթ.): Սակայն երկում առկա հեփիաթային հրաշապատում տարրը և այլ հանգամանքներ հանգեցրել են հետազոտողներին այն եզրակացության, որ «Պատմություն»-ը մ.թ. 3-րդ դարի գործ է, ուստի և ներկայացվում է Կեղծ-Կալիսթենես (Pseudo-Callisthenes) պայմանական անունով (տե՛ս Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ, Հ. Սիմոնյանի աշխ., Երևան, 1989, էջ 9): Ուսումնասիրողների կարծիքով՝ Աղեքսանդրի պատմության հայերեն թարգմանությունը, որը համարվում է հայ թարգմանական գեղարվեստական գրականության անդրանիկ հուշարձանը, կատարվել է Ե դարի 80-ական թվականներին: Թարգմանության «հաւանական» հեղինակը, ըստ Հ. Տաշյանի, Մովսես Խորենացին է, իսկ ժամանակը՝ 486 թվականը (տե՛ս Յ. Տաշեան, Ուսումնասիրութիւնք Ստոյն Կալիսթենեսայ Վարուց Աղեքսանդրի, Վիեննա, 1892, էջ 72, 77): Հայ դպրության արշապույսին, Աղեքսանդրի պատմության հայերեն թարգմանությունը կարելի է համարել մեր հին մատենագրության «միակ հեթանոսական գրքի թարգմանությունը» (տե՛ս Ա. Սուբրեան, «Հումերական բառգիրք եւ հումերական տող», Բազմավէպ, 1877, էջ 15-16): Թարգմանական այս հուշարձանը դարերի ընթացքում խմբագրվել է (այն մեզ է հասել երկու խմբագրությամբ, նաև բանավոր տարբերակով) և համարվել տարբեր հեղինակների՝ նրա դրվագներին հյուսած հատուկ երգերով կաֆաներով, ինչպես նաև աշխարհիկ թեմաներով նկարազարդումներով: Այդ հեղինակներն են Ֆրիկը, Խաչատուր Կեչառեցին, Գրիգորիս Ախարամարցին, Զաֆարիա Գնունեցին, Հովասափ Սեբաստացին: Բազմաբնույթ են Հովասափ Սեբաստացու ստեղծագործական առնչումները գրական-գեղարվեստական այս հուշարձանի հետ: Նա ոչ միայն ընդօրինակել, այլև իր ընդօրինակած ձեռագիրը հարստացրել է պատմական բնույթի նոյն նկարազարդումներով և ուշագրավ կաֆայաշարքով (տե՛ս Պատմութիւն Աղեքսանդրի Մակեդոնացույ, Հ. Սիմոնյանի աշխ., էջ 18):

Թյամբ կաֆաներ ներմուծել նաև իր մշակած վարքաբանական ու վկայաբանական գործերի մեջ՝ մասնավորապես, Ներսես Մեծի ու Երինե կույսի վկայաբանությունների, դրանք հարստացնելով նյութին համապատասխան մանրանկարներով²⁸: Կաֆաների հորինումը գրեթե միշտ զուգակցվել է համապատասխան գրույցների²⁹ ու պատմությունների՝ Հովասափի մշակման ու ընդօրինակման աշխատանքներին, և դրանք ոչ միայն հարստացնում են բնագիրը, այլև առավել ցայտուն դարձնում գրույցի քարոզած գաղափարներն ու մտքերը:

Միջնադարյան հայ մատենագրությունը նույնպես հարուստ է թե՛ թարգմանական, թե՛ բուն հայկական ծագման տարբեր բնույթի գրույցներով, որոնց մի մասը հագեցված է կաֆաներով: Մասնավորապես հետաքրքրական է «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» խորագրով գրույցը, որում տեղ են գտել կազմախոսական բնույթի կաֆաներ: Ուսումնասիրողների կարծիքով այս գրույցի և՛ բնագիրը, և՛ կաֆաները զուտ հայկական ծագում ունեն, ի տարբերություն Աղեքսանդրի, Պղնձե քաղաքի, Փահլուլ թագավորի և Մանկան ու աղջկա պատմությունների, որոնք տարբեր լեզուներից կատարված թարգմանություններ կամ փոխադրություններ են³⁰: Ուշագրավն այն է, որ այդ կաֆաները նկատելի առնչություններ ունեն Հովասափ Սեբաստացու «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մասցի» երկի կազմախոսության բաժնի նույնանուն հատվածների հետ:

«Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» ուսուցողական-իմաստասիրական գրույցի համառոտ բովանդակությունը հետևյալն է. հայոց թագավորներից մեկն իր մերձավորներից պահանջում է բացատրություններ տալ մարմնի տարբեր մասերի և օրգանների կազմության, դերի և նշանակության վերաբերյալ: Եվ նրանք թագավորին հաջորդաբար ներկայացնելով մորթված ոչխարի օրգանները (ուղեղը, սիրտը, լյարդը, թոքը, փայծաղը, երիկամները), բնութագրում են նրանց գործառույթները կաֆաների ձևով: Այդ նյութով են պայմանավորված մեզ հետաքրքրող կաֆաները, որոնց շարքը բաղկացած է տասնհինգ միավորից: «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի երեք գրչագրում

²⁸ Հ. Սիմոնյան, *Հայ միջնադարյան կաֆաներ*, էջ 209:

²⁹ «Զրույցը» գեղարվեստական արձակի այն ժանրն է, որն ունի բարոյա-խրատական, պատմա-հետոսական, կրոնա-դավանաբանական ուսուցողական բովանդակություն և ծառայում է որևէ կոնկրետ նպատակի՝ հայրենասիրության, մարդասիրության, արդարադատության, անկաշառության, ի հակադրություն պարծենկոտության, արհամարհանքի, ուխակալության: Ժողովրդի դարավոր իմաստությունն իր մեջ ամփոփող այդ անսպառ գանձարանը մշտապես ստեղծագործական ակունք է հանդիսացել տարբեր ժամանակաշրջանների գրողների համար: Տե՛ս Ա. Մրապյան, *Հայ միջնադարյան գրույցներ*, Երևան, 1969, էջ 214-220:

³⁰ Տե՛ս Հ. Սիմոնյան, *Հայ միջնադարյան կաֆաներ*, էջ 196:

(ՄՄ 8076, ՄՄ 723, ՄՄ 841) տեղ է գտել տասնհինգ կաֆա, առանց հեղինակային պատկանելության վերաբերյալ որևէ նշումի: Ահա դրանց ցանկը.

1. Հիմն գեմ ամուր պիտի
2. Ծոճրակն է յիշողական
3. Աչքն է, յորժամ իր տեսանէ
4. Պարտիս ականջդ կապել
5. Քիթն է շատ վնաս բերէ
6. Զբերանդ ամուր պանէ
7. Մի զձեռքդ մեկնէր ի տեղ
8. Մի ըզբարտիդ կամքն առնել
9. Թոքն է պղղամի տունըն
10. Լերդն է մարդու մարմին
11. Փածեղն է գունովն սև
12. Զինչ, որ արտաքին սէր կա
13. Լեղին զագրալի համով
14. Բուշտն խիստ նագուկ իրք է
15. Ոտքն է, որ քարէ զմարդն³¹:

Ինչպես տեսնում ենք, կաֆաներն ըստ բովանդակության բաժանվում են երկու խմբի՝ նկարագրական և իմաստասիրական: Իմաստասիրական կաֆաներն առավելապես ունեն խրատական բնույթ, նրանց մեջ բացակայում են բժշկական շեշտադրումները:

Ծանոթանանք դրանցից մեկի հետ.

«Կայր թագաւոր մի Հայաստան և ուներ իմաստուն սընընդակիցք իւր և կամեցաւ օր մի փորձել զիւր սնընդակիցքն և զիշխանքն:

Օր մի հրամայեաց թագաւորն, թէ գնացի՛ք զենեցի՛ք ոչխար մի և գոր ի յինքն վատ զօդուածք կայ, առ իս բերի՛ք: Գնացին զենեցին ոչխար մի, և էառ մէկ մի գլըղուղն և երեւ առ թագաւորն..., գնաց մէկ այլ զծեծրակն երեւ..., գնաց մէկն այլ, զաչքն երեւ: Ասէ թագաւորն.

– Ի՞նչ պեղծ կայ ի յաչքն:

Ասեն.

– Աչքն է, որ կու տեսանէ և ցանկայ, զմարդ զերթ արբած առնէ, զբանականութիւնն տանէ: Աչքն է, որ կու տեսնու և մատնէ, երբ իրք մի տեսնու և ցանկա զամէնն, զգայութիւնն ի հետ իւրն կու քաշէ և զմարդ յիմարեցուցանէ:

Աչիւն յորժամ իրք տեսնու, զգայութիւնն ի հետ կու տանի,

Շարժէ զցանկութիւն մարդոյն և ի մեղաց տունն կու տանի.

³¹ ՄՄ 723, քք. 242ա-246աբ:

Վանց տեսանելոյն շատ մեղփ ի վերայ մարմնոյն կու բանի,
Պատճառ է նա շատ մեղաց, թէ լինիս դու իւրն գերի»³²:

Ինչ վերաբերում է նկարագրական կաֆաներին՝ դրանք ներկայացնում են համապատասխան օրգանի կազմութիւնն ու նրա գործառույթը:

Բերենք մի օրինակ.

«Գնաց մէկն զթոփն երեւ: Ասէ թագաւորն.

– Ի՞նչ պեղծ կայ ի թոփն:

Ասեն.

– Թոփն է տուն պղամի ու մաղասի. զի յինքն կու ժողովի, և ծերութիւն
աւնէն ի պղամէն է, և թէ պղամն չէր, նա չէր ծերանայր: Եւ ասէ.

Թոփն է պղամի տունն ու մաղասն առ ինքն ժողովի,

Ու այլ իրփ չուզենայ, առ ինք, բայց միայն նա հողմ ու փամփ,

Ջերթ փոխս դարբնի է նա, որ փամոյն առ ինքն տայ տեղի,

Շուտ ծերացընէ զմարմինն, յերբ պղամըն առ ինքն ժողովի»³³:

*Երկար ժամանակ հայ բանասիրութեան մեջ ճշգրտված չի եղել խնդրո
առարկա զրուցի և նրանում գտած կաֆաների հեղինակի հարցը: Այն հանգա-
մանքը, որ զրուցի վեց նկարագրական կաֆաները (Թոփին, Լարդին, փայ-
ծաղին, երիկամին, լեղապարկին և միզապարկին վերաբերող) առնչվում են
Ամիրդովլաթ Ամասիացու «Յգուտ բժշկութեան» երկասիրութեան մարդակազ-
մութեանը վերաբերող բաժնի հետ, ուսումնասիրողներին առիթ է տվել կար-
ծելու, որ կաֆաների հեղինակը կարող էր լինել Ամիրդովլաթ Ամասիացին³⁴:*

*Ի սկզբանե, մեզ համար վիճելի էր այս կարծիքը հետևյալ նկատառում-
ներով: Ամիրդովլաթ բժշկապետը միջնադարի այն երջանիկ մատենագիրներից
է, ում ստեղծագործություններն ազդեցության լայն շրջանակներ ու տարածում
են ունեցել և որի գրեթե բոլոր գործերն ամբողջականորեն հասել են մեզ³⁵:
Այսուհանդերձ, Ամասիացու ամենատարբեր բնույթի ստեղծագործությունների
թվում, լինեն դրանք տոմարագիտական, դեղագիտական, աղթարական, թե
զուտ բժշկական, չի հանդիպում կաֆայատիպ որևէ ստեղծագործություն կամ*

³² ՄՄ 841, քք. 113ա, 113բ-114ա:

³³ Նույն տեղում, ք. 115բ:

³⁴ Հ. Սիմոնյան, նշվ. աշխ., էջ 201:

³⁵ Ամիրդովլաթ մեծ բժշկապետի ստեղծագործությունները դարերի ընթացքում ունեցել են հարյուրավոր ընդօրինակություններ, որոնք պահվում են Մաշտոցյան Մատենադարանում և մի շարք այլ երկրների գրապահոցներում (միայն Մատենադարանում հանգրվան են գտել հարյուրից ավելի ընդօրինակություն), տե՛ս *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անվան Մատենադարանի*, կազմեցին՝ Օ. Եգանյան, Ա. Զեյթունյան, Փ. Անթաբյան, հ. Ա, Երևան, 1965, էջ 1447, հ. Բ, Երևան, 1970, էջ 1256:

թեկուզ հիշատակում այդ մասին: Այդօրինակ հիշատակումներ բացակայում են նաև նրա աշխատութիւնների հետագա ընդօրինակողների մոտ:

«Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի հեղինակն, ամենայն հավանականութեամբ, ժՁ դարի բանաստեղծ-մատենագիր Հովասափ Սեբաստացին է, ում ստեղծագործութիւնները բազմաթիւ թելերով առնչվում են կաֆաների հետ: Նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ ի լրումն իր բազմաբնույթ մատենագրական գործերի, Հովասափը հեղինակել է նաև բնագիտական ուղղվածութեան մի երկ՝ «Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի», որը վկայում է նրա լուրջ բնագիտական ընկալումների մասին, ենթադրում ենք, որ «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի մեջ տեղ գտած կաֆայաշարքի հեղինակը նույնպէս Հովասափ Սեբաստացին է: Մեր հետագա հետազոտութիւնները հաստատեցին այդ վարկածը: Մատենագրարանի «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի երեք գրչագրերից մեկում (ՄՄ 723, թ. 246բ) հայտնաբերվեց Հովասափի հեղինակութիւնը հավաստող չափածո հիշատակարան, որը հետևում է գրույցի ավարտին.

«Ձեռքս փրտեայլ ի հող դառնա՛յ,
 Զտառըս Ձեզ յիշատակ մընայ,
 Եւ գոր ընթեռնուն ողորմիս տա՛յ,
 Եւ գծողիս ով ոք է սա՛յ:
 Զեղկելի հողո՛ւ, ըզմտոք պըղտորս,
 Զմարմնով հըղտորս՝ զՅովասափ ծողոս
 Յիշեցէ՛ք ի մաքրափայլ յաղօթս Ձեր
 Եւ դուք յիշեալ լիջի՛ք ի Քրիստոսէ Ամէն»:

Նման չափածո հիշատակարաններ Հովասափը կցել է նաև մի շարք այլ ստեղծագործութիւնների, մասնավորապէս՝ «Աղեքսանդրի պատմութեան» իր ընդօրինակած ձեռագրում (տե՛ս վերը), իսկ մյուս երկու (կրկին Հովասափի ձեռքով գրված և նկարագարոված) ձեռագիր մատյաններից մեկը՝ «Ամասիայի ս. Հակոբ եկեղեցու Յայսմաւուրքն» է, արդ՛ հիշատակարանը.

«Ով մանկունմն նոր Սիոնի,
 Եւ քահանայքդ ցանկալի,
 Յորժամ կարդայք ի յատենի,
 Զսուրբ մատեանս այս սխրալի,
 Դուք յիշեցէ՛ք ի լի սրտի,
 Եւ զիս մեղօփս եղկելի,
 Յովասափ անուն պարսաւելի,
 Որ եմ խոցեալ նեախի շարի
 Եւ դեկերեալ կամ ի մարմնի» (ՄՄ 6273, թթ. 237բ-238ա):

Երրորդը Վիեն. 172 «Ոսկեփորիկ-Հաւաքածոյ» ժողովածուի հիշատակարանն է.

«Անբարբառ բարեխաւսութեամբ,
Ամենայաղթ և Աստուածընկալ սուրբ նշանին,
Ողորմեա Քրիստոս Աստուած,
Մեղապարտ գրչիս և ստացողի Յովասափի,
Եւ ծնողաց իւրոց տէր Թաղէոսին և Շահփաշափն
Գրել ՋՂԱ. (1542) ձեռամբ Յովասափ գրչի»³⁶:

«Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրույցի կաֆայաշարքի Հովասափի հեղինակութունը ստույգ հավաստող հիշատակարանի առկայության փաստից բացի մենք վերոհիշյալ կաֆայաշարքը համադրեցինք Հովասափի հեղինակային բժշկարանի մարդակազմության բաժնի համապատասխան գլուխների հետ: Պարզվեց, որ կաֆաների՝ տվյալ օրգանի բնախոսական գործառույթներին վերաբերող դատողութունները ակնառու ընդհանրութուններ ունեն Հովասափի բնագիտական երկի բնախոսական բնութագրումների հետ: Ահա մի քանի օրինակ.

Պատմութիւն հայոց թագաւորին	Բժշկարան ընտրեալ տարրական մախցի
<p>Կաֆա Թոճըն է պղղամի տունըն Ու մաղասն առ ինճըն ժողովէ. Այլ իրճ չուզենայ առ ինճն, Բայց միայն նա հողմ ու քամի Ձերթ փոխա դարբնի է նա, Որ քամոյն առ ինճն տայ տեղի, Շուտ ծերացնէ զմարմինն Յերբ պղղամն առ ինճըն ժողովի:</p>	<p>Վասն ստըղծման թոճին ... Ձթոճին միսն կակուղ և թըթն միս է արեւ և մէջն փուննայ, նորա համար է, որ ինճն քամու տուն է, և սարվազն է: ... Թոճն արգիլած պու- խար կապի, պիտի որ թոճն զայն հանէ և ի տեղն հով բերէ և թէ որ չըբերէ, նա ի ժ[ա]մուն սպանանէ զմարդն այն պատճառովն, որ պու- խարնին ի ներս մնա:</p>
<p>(ՄՄ 841, ք. 115բ)</p>	<p>(ՄՄ 7049, քք. 103ա-103բ)</p>
<p>Կաֆա Փածեղն է գունովըն սև Ու շինած յախոռի նըման. Ձինչ այրած արիւն կենայ, Յինճն առնու զամէն ի լըման. Երբ առաւելու առ ինճն, Երակնին իւր խիստ ուռենայ.</p>	<p>Վասն ստեղծման փածղանըն ... Որ ինճն զարիւնին մրուրն յինճն բաշէ և սէվտա առնէ և իր կերակուրն այն մրուր արիւն է: Եւ հանց գիտացիր, որ փայծեղն մարմին մի է ցանցառ և մէջն փունն փունչ, և ինճն</p>

³⁶ 3. Տաշեան, Յուցակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննա, էջ 488:

<p>Ղաթի ու սատայ բերէ, Ու առնէ զմարդն խումրի նման: (Նույն տեղում, թ. 116ա)</p> <p>Կաֆա Լեղին զագրելի համով Ու լի է նա մաղձ ու մաղաս, Յորժամ ինքն մաղձով լինի, Վերացնէ զինչ որ կայ հաւաս, Տրտմութիւն շատ ցաւ բերէ, Կու ածէ մարդոյ նա վրնաս...</p> <p>(Նույն տեղում, թ. 117ա)</p>	<p>այնոր համար, որ թանձր արիւնն յինքն փաշէ և ինքն անձինն <i>ախոռն</i> է: (Նույն տեղում, թ. 102ա)</p> <p>Վասն սարդձման լեղոյն ... Զպաղլամին զպեղծն և զսուրն և զլեղին ի ստամոքէն ի դուրս հանէ: Զմարդն ի մէծ զահմէթէ պահէ և զանձն թըթևացնէ: Եւ զօրութիւն լե- ղոյն այն է, որ զսափրան յարեմէ բաժանէ և յինքն փաշէ և յիստիկէ:</p> <p>(Նույն տեղում, թ. 104ա)</p>
---	---

Այս ընդհանրութիւնները թույլ են տալիս ենթադրել, որ «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրուցի կաֆայաշարքի հեղինակ հարկ է համարել Հովասափ Սեբաստացուն: Ավելին՝ քննվող գրուցում բնագրի և կաֆաների աղերսները ենթադրում են նրանց միաժամանակյա ստեղծումը: Ակնհայտ է, որ կաֆաներն այստեղ բնագրի անքակտելի մասն են և կարևոր դեր ունեն գրուցի կառուցվածքում, սա էլ առիթ է տալիս կարծելու, որ թե՛ կաֆաների և թե՛ գրուցի հեղինակը նույն ստեղծագործողն է, այս դեպքում՝ Հովասափ Սեբաստացին: Հավելենք, որ ոչ միայն «Պատմութիւն Հայոց թագաւորին» գրուցը, այլև Հովասափի տոմարագիտական շափածո գործերն ունեն ուսուցողական բնույթ և, շատ հավանական է, օգտագործվել են կրթօջախներում:

Վերոշարադրածից բխում է, ժԶ դարի առաջին կեսի սեբաստահայ գիտական մշակույթն ունեցավ յուրօրինակ մի ստեղծագործող, որի բազմաժանր մատենագրական ժառանգութիւնը բնորոշում է նրան որպէս տաղանդավոր բանաստեղծ-տաղերգուի, արհեստավարժ ընդօրինակող գրչի, տոմարագետի, նկարչի և, վերջապէս, բնագետի, որի բժշկագիտական ժառանգութեան շնորհիվ ավելի ստույգ և ամբողջական դարձավ սեբաստահայ բժշկական դպրոցի իրողութեան փաստը:

DONARA KARAPETYAN
YOVASAP‘ SEBASTATS‘I AS THE AUTHOR OF THE KAFAS IN THE
HISTORY OF THE ARMENIAN KING

Key words: medical book, anatomy of the human body, versification, tale, miniature, chronicler, copyist of manuscripts.

Yovasap‘ Sebastaci was one of the active participants in the cultural and scientific life of the Armenian community of Sebastia of the XVI

century. Since the 60s of the 19th century, his multi-genre literary heritage has become a subject of philological study. In 1971, Acad. L. Khachikyan found out that Yovasap' is also the author of the previously unstudied scientific work *An Excellent Medical Book for the Cardinal Humours*. Khachikyan found two manuscripts containing the *Medical Book*, in which the name of the author was indicated.

By studying the work from the medical point of view, we have characterized it as a very peculiar example of medieval Armenian medical thought. Also, our acquaintance with this work allowed us to raise the question about the authorship of the anonymous *History of the Armenian King*, which includes *kafas* on natural philosophy. The article argues that the author of the *History* is Yovasap' Sebastaci.

**ДОНАРА КАРАПЕТЯН
ОВАСАП СЕБАСТАЦИ – АВТОР КАФ ИЗ СКАЗА
“ПОВЕСТВОВАНИЕ ОБ АРМЯНСКОМ ЦАРЕ”**

Ключевые слова: лечебник, строение человека, средневековое стихосложение, кафа, сказ, миниатюра, летописец, переписчик рукописей.

Овасап Себастанци – один из активных участников культурной и научной жизни армянской общины Себастии XVI в. С 60-х годов XIX столетия его многожанровое литературное наследие становится предметом изучения филологов. В 1971 г. акад. Л. Хачикян установил, что Овасап является также автором до того неисследованного естественнонаучного сочинения *Отменный лечебник кардинальных влаг*. Ему удалось обнаружить две копии “Лечебника”, в которых было указано имя автора. Исследовав памятник с точки зрения истории медицины, мы охарактеризовали его как весьма своеобразное творение армянской средневековой медицинской мысли. Знакомство с этим произведением позволило нам поставить вопрос и об авторстве анонимного армянского сказа *Повествование об армянском царе*, в который включены кафы естественнонаучного содержания. В статье приводятся полученные на основании филологического и историко-медицинского анализа доводы в пользу того, что автором сказа является Овасап Себастанци.